

گونه‌شناسی نقوش سانجیم‌دوزی ترکمن

چکیده

سانجیم‌دوزی ترکمن از جمله هنرهای اصیل و بومی ترکمنان است که با وجود علاقه وافر دختران و زنان ترکمن و هنرنمایی ایشان در دوخت نقش‌ها و طرح‌های مختلف با رنگ‌های گوناگون بر روی لباس‌ها و دیگر تزئینات‌شان منابع مکتوب در این زمینه چندان موجود نیست. بررسی و شناخت نقوش سانجیم‌دوزی ترکمن و منشاء پیدایش، مفاهیم و کاربردهای آن‌ها دریچه‌تازه‌ای برای شکافتن اندیشه‌های گذشتگان اقوام ترکمن ایران خواهد بود. این پژوهش که به روش توصیفی با بهره‌مندی از مطالعات کتابخانه‌ای و میدانی در منطقه انجام گردید، می‌کوشد تا به بررسی گونه‌های نقوش مورد استفاده در هنر سانجیم‌دوزی ترکمن و در پی آن شناخت مفاهیم نقوش مورد استفاده در آن بپردازد. نتیجه مطالعات در بررسی بیش از ۱۰۰ قطعه آثار و البسه با نقوش مختلف حاکی از آن است که شکل و رنگ و نوع نقش در گروه‌های مختلفی که از طبیعت، جانوران و عقاید و باورها، ابزارآلات و ادوات جنگی قابل تفکیک است. منشاء پیدایش برخی از اشکال این نقوش از عقاید و باورهای اجداد اقوام ترکمن بوده است و برخی دیگر نیز با عناصر موجود در اشیای پیرامون و موجودات و طبیعت هم‌خوانی دارند.

اهداف پژوهش:

۱. شناخت و بررسی نقوش سانجیم‌دوزی ترکمن‌ها و ردیابی مفاهیم نقوش کاربردی در سانجیم.
۲. مطالعه نقوش و ساختار فرهنگی هنری سوزن‌دوزی قوم ترکمن.

سؤالات پژوهش:

۱. منشاء شکل‌گیری نقوش سانجیم‌دوزی ترکمن چیست؟
 ۲. نقوش به‌کاررفته در سانجیم‌دوزی ترکمن دارای چه گونه‌هایی است؟
- کلیدواژه‌ها:** سانجیم‌دوزی، سوزن‌دوزی، نقوش، گونه‌شناسی، ترکمن.

مقدمه

از دیرباز هنرهای دستی با زندگی اقوام کوچ‌نشین ترکمن عجین شده و جزو ملزومات آداب و رسوم زندگی آنان محسوب می‌شود. یکی از پرافتخارترین نمونه‌های صنایع دستی ایران سوزن‌دوزی یا همان رودوزی‌های سنتی است. هنر سوزن‌دوزی آراستن پارچه‌های ساده و تبدیل آن‌ها به منسوجاتی با رنگ‌ها و نخ‌های متنوع و نقش‌های چشم‌نواز است. در میان اقوام ترکمن اهمیت و جایگاه سوزن‌دوزی بیشتر از جنبه کاربردی آن مورد توجه قرار می‌گیرد تا جنبه هنری و این مطلب در زندگی روزمره در لباس‌هایشان به وضوح قابل مشاهده است. نکته قابل توجه آن است که اقوام ترکمن، نقوش مورد استفاده در آثارشان را از طبیعت وام گرفته‌اند و اجزای طبیعت را انتزاعی نموده در آثارشان به کار می‌برند. هدف از این پژوهش شناخت و گونه‌شناسی نقوش سانجیم و انواع آن به منظور استفاده کاربردی در سوزن‌دوزی است. چنین شناختی باعث می‌شود تا هنرمندان این رشته از این نقوش متنوع و پرکاربرد، همراه با شناخت از چگونگی پدید آمدن هر طرح در اجرای درست و آگاهانه این محصولات بهره ببرند. زیرا اغلب زنان و دختران ترکمن بدون اطلاع و آگاهی از این نقوش، با تکرار و تقلید این نوع نقش‌ها و دوخت‌ها که نسل به نسل نزد آنان به ارث رسیده، به انجام آن می‌پردازند.

با بررسی منابع مختلف و پایگاه‌های علمی مرتبط با بحث مورد نظر، پژوهش‌های زیر به چشم می‌خورد و داده‌های خوبی را در اختیار می‌گذارند: ذباح (۱۳۹۲) در مقاله‌ای با عنوان «جستاری در مفاهیم نقوش سوزن‌دوزی ترکمانان گنبدکاووس» به این نتیجه رسیده است که نقوش سوزن‌دوزی ترکمن را می‌توان براساس شکل ظاهر و عناصری که از آن الهام گرفته شده است در گروه‌های گوناگونی دسته‌بندی کرد. جانوران، عناصر طبیعت و محیط پیرامون، عقاید و باورها، ابزار کار و ادوات جنگی. برخی نقوش بر مبنای عقاید و باورهای قومی شکل گرفته و بخشی نیز برداشتی انتزاعی از موجودات و اشیای پیرامون است. خاموشی (۱۳۸۷) در مقاله‌ای با عنوان «تحول کاربرد و تزئین در سوزن‌دوزی بلوچ و ترکمن به شیوه سنتی و مدرن» به تطبیق کاربرد تزئین در سوزن‌دوزی‌ها و رودوزی‌های گذشته و حال دو قوم بلوچ و ترکمن پرداخته است. ایشان در طی مطالعات خود بدین نتیجه رسیده است که نقوش به کار رفته در سوزن‌دوزی‌های بلوچ عمدتاً هندسی، گاهی حیوانی، گیاهی و به ندرت انسانی‌اند، اما در نوع ترکمن بیش‌تر به صورت اشکال منظم و تکراری، نمادها و طرح‌هایی از گیاهان و حیوانات، نقوش هندسی و قرینه، دربرگیرنده اشکال ساده شده‌ای از محصول مورد نظر را می‌پوشاند و در بخش‌های به کار رفته به صورت فشرده و در کنار هم کار می‌شوند و می‌توان گفت که اکثر نمونه‌های پرکار و یا میان کار هستند و هنرمند سوزن‌دوز و رودوز، وقت زیادی را برای تهیه آن صرف نموده است.

کلتی (۱۳۸۲) در کتاب «سوزن‌دوزی ترکمن» به بررسی نقوش سوزن‌دوزی ترکمن و همچنین نحوه انجام آن و موارد استفاده و کاربردی آن پرداخته است. وی در کتاب خود سعی بر آن داشته است که با ارائه شناختی کلی از مواد اولیه وسایل و ابزار کار تولیدات و فنون سوزن‌دوزی، فراگیر را با چارچوب و اصول سوزن‌دوزی ترکمن آشنا نماید. آق آتابای (۱۳۸۲) در کتاب «سوزن‌دوزی ترکمن» این مطلب را بیان کرده که یکی از صنایع دستی با سابقه و پرافتخار ایران هنر سوزن‌دوزی است. هنر سوزن‌دوزی آراستن پارچه‌های ساده و تبدیل آن‌ها به منسوجاتی با رنگ‌های متنوع و نقش‌های چشم‌نواز است. همچنین به ابزار کار و تولیدات و موارد استفاده سوزن‌دوزی ترکمن نیز اشاره کرده است. اسفندیاری (۱۳۷۹) در کتاب «نگرشی بر روش سوزن‌دوزی‌های سنتی ایران» به آموزش و نحوه دوخت تمام دوخت‌های سنتی ایران پرداخته و همچنین با بحث و بررسی تاریخیچه سوزن‌دوزی در ایران به این مطلب اشاره کرده است. به‌رغم

پژوهش‌های انجام شده در خصوص سوزن‌دوزی ترکمن، هنوز در خصوص ریشه‌ها و گونه‌های بسیاری از نقوش هنر سانجیم از حیث شکل، رنگ و نقش به‌کار رفته در آن، ابهام‌هایی وجود دارد. مقاله پیش رو می‌کوشد تا با ارائه مستندات و دلایل روشن به اثبات فرضیه‌های زیر بپردازد:

۱- منشاء پیدایش برخی از این نقوش از عقاید و باورهای اجداد اقوام ترکمن بوده است.

۲- گونه‌های نقوش سانجیم از حیث شکل و رنگ و نوع نقش در گروه‌های مختلفی شامل طبیعت، جانوران و عقاید و باورها، ابزارآلات و ادوات جنگی قابل تفکیک است.

نتیجه‌گیری

باتوجه به تحقیقات انجام‌شده برخی از زنان و دختران ترکمن اطلاع چندانی درباره چگونگی پدیدآمدن و معنای نقوش سنتی خود ندارند و آن را به تقلید از اجداد خود انجام می‌دهند و بهتر آن است که اندکی کنکاش نموده و با اطلاع از معنا و مفهوم شگفت‌انگیز این نقوش پرده از راز و رمز آن برداشته تا با حلاوت و اشتیاق بیشتری به انجام این هنر بپردازند. نقوش سوزن‌دوزی ترکمن براساس شکل ظاهر و عناصری که از آن ایده گرفته‌اند، به چند دسته تقسیم می‌شوند که شامل: گیاهان، جانوران، عناصر طبیعت و محیط پیرامون آن‌ها، عقاید و باورهایشان و نیز سایر نقوش که از آنالیز اشکال ابزار جنگی و اشیای مورد استفاده روزمره تشکیل می‌شود و هر دسته از نقوش خود به گونه‌های ریزتر تقسیم می‌گردند. بیشتر نقش‌ها برگرفته از باورهای قومی است. از موجودات اساطیری آن‌ها می‌توان از قوچ نام برد که از شاخ آن به شکل‌های گوناگون استفاده نموده‌اند و آن‌ها به دلیل زندگی و ارتباط مستقیم‌شان با طبیعت از رنگ‌های گرم همانند سبز و قرمز در لباس‌ها و نقوش روی لباس به‌کار می‌برند که نشانگر عشق و خونگرمی و ایستادگی در برابر ناملایمات است و این نقوش را با تکرار به‌صورت ردیفی در یک یا دو سطر انجام می‌دهند که به‌نوعی همان خطوط دعا و حافظ جان و مالشان است. وجود گونه‌های مختلف و متنوع نقوش سانجیم، باعث شده است تا این هنر و سلیقه، باورها و اندیشه‌های هنرمندانش نسل به نسل به میراث بماند و بیانگر فرهنگ و اعتقادات اقوام ترکمن است.

فهرست منابع و مآخذ:

اسفندیاری، منتخب‌صبا. (۱۳۷۰). نگرشی بر روند سوزن‌دوزی‌های ایران (از هشت هزار سال قبل از میلاد). تهران: نشر صبا.

افروغ، محمد. (۱۳۸۹). نماد و نشانه و نشانه‌شناسی در فرش ایران. تهران: فرهنگسرای میردشتی.

ذباح، الهام. (۱۳۹۲). «جستاری در مفاهیم نقوش سوزن‌دوزی ترکمانان گنبدکاووس». مجله نگره، شماره ۲۸، ۷۶-۶۹.

حصوری، علی. (۱۳۷۱). تک‌مضمون‌های فرش. نقش‌های قالی ترکمن و اقوام همسایه. تهران: فرهنگیان.

خاموشی، زهرا. (۱۳۸۷). «تحول کاربرد و تزئین در سوزن‌دوزی بلوچ و ترکمن به شیوه سنتی و مدرن». مطالعات هنر اسلامی. شماره ۹، ۷۳-۹۸.

خزایی، محمد. (۱۳۸۷). «مفاهیم نمادین در هنر طراحی ایران. تهران». مطالعات هنر اسلامی، شماره ۸، ۴۰-۲۵.

سید اخلاقی، پریسا. (۱۳۸۹). دانشنامه کوچک صنایع‌دستی ایران. چاپ دوم، تهران: نشر قصیده.

شایسته‌فر، مهناز؛ بهزادی، مهران. (۱۳۹۰). «هماهنگی رنگ و نقش در تزئینات مسجد جامع یزدزیلو و سفال میبد». مطالعات هنر اسلامی، شماره ۱۵، ۱۰۱-۹۱.

شمیسا، سیروس. (۱۳۸۳). نقد ادبی. چاپ چهارم، تهران: میترا.

عزیزی یوسفکند و براری. (۱۳۹۸). «بازشناسی تطبیقی فرمی و محتوایی استحاله کهن‌الگوی سه‌گانه با تأکید بر نقش مایه درخت در فرش ایرانی». مطالعات هنر اسلامی، شماره ۳۶، ۱۰۰-۸۳.

کلته، ابراهیم. (۱۳۷۵). مقدمه‌ای بر شناخت ایلات و عشایر ترکمن. گنبد کاووس: حاجی طلایی.

کلته، ابراهیم؛ آق آتابای. مریم. (۱۳۸۲). سوزن‌دوزی ترکمن. گرگان: ایل آرمان.

گودرزی دیباج، مرتضی. (۱۳۹۲). تجزیه و تحلیل آثار هنری. چاپ سوم، تهران: نشر عطایی.

پیان غراوی، زهره. (۱۳۸۷). «ریشه‌یابی عناصر تصویری در صنایع دستی استان گلستان». پایان‌نامه کارشناسی ارشد ارتباط تصویری، تهران مرکز، دانشگاه آزاد اسلامی.